

Spolupráce Národního archivu se soukromoprávními původci v oblasti předarchivní péče

/ Zora Machková – Jíří Křest’an /

Název tohoto příspěvku je záměrně uvozen slovem spolupráce. Ta je totiž pro přístup Národního archivu k soukromoprávním původcům určující. Plně vystihuje podstatu toho, na čem je naše práce s těmito původci postavena. Nejde a nemůže jít o čistě direktivní přístup státní instituce, ale o součinnost, v níž jsou obě zúčastněné strany rovnoprávními partnery. V ideálním případě si oba partneři uvědomují společný zájem na uchování té části Národního archivního dědictví, jež vzniká působením původce či jeho předchůdce. To, že vzniká vztah spolupráce, vychází do značné míry z archivní legislativy, ale vyplývá to rovněž ze zkušeností, forem a metod práce, které vůči soukromoprávním původcům Národní archiv uplatňuje.

1. Základní podmínky pro práci se soukromoprávními původci vyplývající z archivní legislativy

Zákon o archivnictví a spisové službě č. 499/2004 Sb. v platném znění (dále jen archivní zákon) charakterizuje soukromoprávní původce jako:

- a) podnikatele zapsané v obchodním rejstříku,
- b) politické strany, politická hnutí, občanská sdružení, odborové organizace, organizace zaměstnavatelů, církve a náboženské společnosti, profesní komory, nadace, nadační fondy a obecně prospěšné společnosti.¹

Naše zkušenosti vycházejí ze spolupráce s druhou uvedenou skupinou, neboť podnikatelská sféra zůstává doménou státních oblastních archivů. Je třeba ještě dodat, že výčet soukromoprávních původců uvedených v archivním zákonu není úplný, a je vůbec otázkou, zda by tomu tak mělo být. Před nedávnem jsme byli například konfrontováni se subjektem, který se prohlásil za „zájmové sdružení

¹ Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě v platném znění, § 3, odst. 2.

právnických osob“, vyvíjející činnost na základě § 20f a následujících občanského zákoníku.²

Pro obě skupiny soukromoprávních původců platí povinnost uchovávat dokumenty a umožnit z nich výběr archiválií. Zákon nestanovuje lhůtu, v nichž má dojít k výběru dokumentů za archiválie, k výběru dochází kromě specifických případů (například odúmrtí či nález dokumentů neznámého vlastníka) z vůle a se souhlasem vlastníka dokumentů soukromoprávní provenience. Archiv může ovšem k výběru archiválií dávat podnět. Fakt, že není zákonem stanovena lhůta, v níž má dojít k výběru archiválií, znamená, že v období mezi vznikem dokumentů a výběrem nelze uplatnit ochranná opatření, která zákon stanoví vůči dokumentům, které již byly vybrány jako archiválie. To se vztahuje také na vývoz soukromoprávních dokumentů mimo území České republiky, kde jistá omezení stanovují jen zákonná ustanovení o vývozu předmětů kulturní hodnoty. Právně „slabá“ pozice státu ve fázi mezi vznikem dokumentu a výběrem, vycházející z respektu vůči soukromému vlastnictví, zdůrazňuje význam postupu archivu ve shodě s vůlí vlastníka a držitele a snahy o aktivní ovlivňování manipulace s dokumenty před jejich výběrem.

Povinnost uchovávat dokumenty je v případě podnikatelů zapsaných v obchodním rejstříku omezena pouze na dokumenty uvedené v příloze č. 1 k zákonu. U politických stran, politických hnutí, občanských sdružení, odborových organizací, organizací zaměstnavatelů, církví a náboženských společností, profesních komor, nadací, nadačních fondů a obecně prospěšných společností se předpokládá, že z jejich činnosti mohou vznikat dokumenty trvalé hodnoty, které jako archiválie budou mít historický, kulturní a vědecký význam.

Archiválie mohou být vybrány výběrem mimo skartační řízení (jak se děje u soukromoprávních původců nejčastěji), zároveň však dává archivní zákon soukromoprávním původcům možnost provést výběr archiválií ve skartačním řízení, v případě, že o to sami příslušný archiv požádají.³

Vlastník nebo držitel archiválie soukromoprávní provenience má právo na bezplatné poskytování informačních a poradenských služeb týkajících se péče o archiválie ze strany Národního archivu.⁴

Soukromoprávní původce, v jehož vlastnictví archiválie jsou, má dále v souvislosti s prohlášením dokumentu za archiválii nárok na poskytnutí

2 Jde o Českomoravskou kynologickou unii.

3 Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě v platném znění, § 7, odst. 2.

4 Zákon č. 499/2004 Sb., § 24, odst. 1.

paušálního státního příspěvku. Ten může písemně uplatnit u ministerstva prostřednictvím státního oblastního nebo Národního archivu, který archiválii vede v základní nebo druhotné evidenci.⁵ Vlastník archiválie má rovněž nárok na náhradu nezbytných nákladů, které mu vznikly při zákonem uložené péče o archiválie.⁶

Vlastník nebo držitel archiválie, vzniklé z činnosti soukromoprávních původců, má však povinnost o archiválie řádně pečovat. Za tím účelem je povinen udržovat archiválii v dobrém stavu, chránit ji před poškozením, znehodnocením, zničením, ztrátou a odcizením a užívat archiválii pouze způsobem, který odpovídá jejímu stavu. Musí také neprodleně a předem oznámit Národnímu archivu nebo příslušnému státnímu oblastnímu archivu každý zamýšlený převod vlastnického práva k archiválii nebo uzavření smlouvy o její úschově. Je to důležité proto, aby archivy mohly plnit své evidenční povinnosti a vykonávat svou kontrolní činnost. Ze stejného důvodu jsou vlastníci a držitelé archiválií povinni poskytovat archivům další potřebné evidenční údaje.⁷

Na žádost vlastníka nebo držitele archiválie, který není schopen zajistit její řádnou ochranu a odbornou péči o ni a nemá archiválii uloženu ve veřejném archivu nebo kulturně vědecké instituci, Národní archiv nebo příslušný státní oblastní archiv poskytne vlastníkovvi nebo držiteli archiválie bezplatnou odbornou pomoc, nebo uloží archiválii na dobu určitou do Národního archivu nebo do státního oblastního archivu.

Pominou-li důvody, pro které byla archiválie uložena v Národním archivu nebo ve státním oblastním archivu, Národní archiv nebo státní oblastní archiv uloženou archiválii vlastníkovvi nebo držiteli na základě jeho žádosti neprodleně vydá.⁸

Z uvedeného vyplývá, že je archivním zákonem respektováno právo soukromoprávních původců na jejich vlastnictví, je však omezeno povinnostmi stanovenými zákonem. To je zhruba právní rámec, ve kterém se v současnosti archiváři Národního archivu ve vztahu k soukromoprávním původcům pohybují. Musíme ctít vlastnická a dispoziční práva vlastníků a držitelů na jejich dokumenty a archiválie, na druhé straně musíme usilovat o ochranu a uchování Národního archivního dědictví. Proto je pro nás

5 Zákon č. 499/2004 Sb., § 24, odst. 2.

6 Zákon č. 499/2004 Sb., § 24, odst. 4.

7 Zákon č. 499/2004 Sb., § 25.

8 Zákon č. 499/2004 Sb., § 27.

tak důležitá cesta spolupráce, kterou rozvíjíme na základě dohody obou zúčastněných stran.

2. Typologie soukromoprávních původců

Základní typy soukromoprávních původců jsou pojmenovány v archivním zákoně. Jsou to již zmiňovaní podnikatelé zapsaní v obchodním rejstříku, politické strany, politická hnutí, občanská sdružení, odborové organizace, organizace zaměstnavatelů, církve a náboženské společnosti, profesní komory, nadace, nadační fondy a obecně prospěšné společnosti.

Pro Národní archiv jsou dále důležitá další ustanovení archivního zákona (§ 46, odst. 1, písm. b) a § 49, odst. 1, písm. c)), která přesněji specifikují skupiny soukromoprávních původců, u kterých vykonává působnost Národní archiv a u kterých státní oblastní archivy.

V §46, odst. 1, písm. b) se uvádí, že Národní archiv provádí výběr archiválií mimo skartační řízení u vrcholných a obdobných orgánů politických stran, politických hnutí, občanských sdružení, odborových organizací, organizací zaměstnavatelů, profesních komor, církví a náboženských společností, nadací a nadačních fondů, obecně prospěšných společností, vybraných fyzických osob a vybraných zřizovatelů soukromých archivů.

V § 49, odst. 1, písm. c) se uvádí, že státní oblastní archiv provádí výběr archiválií mimo skartační řízení u podnikatelů zapsaných v obchodním rejstříku, jakož i u politických stran, politických hnutí, občanských sdružení, odborových organizací, organizací zaměstnavatelů, profesních komor, církví a náboženských společností, nadací a nadačních fondů a obecně prospěšných společností, s výjimkou jejich vrcholných orgánů, a u vybraných fyzických osob. Z uvedeného je patrné, že Národní archiv by se měl starat o vrcholné a obdobné orgány soukromoprávních původců a státní oblastní archivy o ty zbývající. Pouze v působnosti státních oblastních archivů zůstávají pak podnikatelé zapsaní v obchodním rejstříku.

Jedná se však stále jen o hrubé vymezení soukromoprávních původců, které bylo nutno v průběhu let zpřesňovat dohodami mezi Národním archivem a státními oblastními archivy. Těmto dohodám předcházelo důkladné zmapování skupin původců. Museli jsme vzít v úvahu, že se pohybujeme na území „obydleném“ značným množstvím původců, stále vznikajících a zanikajících, což nám do jisté míry ztěžovalo činnost.

Již v květnu 2001 byl vydán příkaz ředitele archivní správy Ministerstva vnitra ČR⁹ s dodatkem z ledna 2002¹⁰, který vycházel z důkladného průzkumu tehdy existujících soukromoprávních subjektů, provedeného Národním archivem, o rozdělení předarchivní péče mezi Národním archivem a státními oblastními archivy. Typologie soukromoprávních původců, jež zde byla uvedena, byla následně přejata do archivního zákona v roce 2004.

V prosinci 2005 se v Brně konala porada metodiků předarchivní péče, pořádaná odborem archivní správy Ministerstva vnitra ČR za účasti zástupců Národního archivu a státních oblastních archivů. Na základě dokumentu, který vzešel z porady¹¹, Národní archiv vypracoval seznam soukromoprávních původců ve své péči, jenž byl následně zveřejněn na webových stránkách Národního archivu.

Od té doby došlo k dalšímu pohybu v počtu soukromoprávních subjektů, řada nových vznikla, řada zanikla, některé se sloučily s jinými a některé se změnily v zcela jiný typ subjektu. To vše, včetně změny právního statutu některých původně veřejnoprávních původců na soukromoprávní, nás přinutilo k novému mapování původců a k dalším jednáním o dělbě předarchivní péče mezi archivy, které proběhly v letech 2010–2011 a byly dovršeny vypracováním nového seznamu soukromoprávních původců, který byl projednán a schválen na poradě metodiků předarchivní péče, pořádané odborem archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR v Červené nad Vltavou ve dnech 24.–26. října 2011¹² a je vyvěšen na webových stránkách Národního archivu.¹³

Typologie soukromoprávních původců v péči Národního archivu užitá v tomto seznamu je následující:

1. Politické strany a politická hnutí¹⁴

- a) politické strany
- b) politická hnutí

9 Příkaz ředitele archivní správy MV č.j. AS/2-1753/01 ze dne 17. 5. 2001 o delimitaci předarchivní péče mezi státními archivy a struktúře fondů nestátní provenience v jednotlivých archívech.

10 Dodatek k příkazu ředitele archivní správy MV č.j. AS/2-3251/2001 ze dne 29. 1. 2002.

11 Zápis z porady odboru archivní správy MV v Brně dne 14. 12. 2005 (č. j. AS-20/2-2005).

12 Zápis z porady odboru archivní správy a spisové služby MV v Červené nad Vltavou č. j. MV-63885-5/AS-2011.

13 <http://www.nacr.cz/I-predar/seznam2.aspx>

14 Ustaveny podle zákona č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických stranách a v politických hnutích v platném znění.

2. Občanská sdružení, odborové organizace, organizace zaměstnavatelů a profesní komory¹⁵

- a) Odborové organizace
- b) Organizace zaměstnavatelů a podnikatelů
- c) Profesní komory¹⁶
- d) Sdružení příslušníků národnostních menšin
- e) Ostatní občanská sdružení

3. Církev a náboženské společnosti

4. Nadace a nadační fondy¹⁷

5. Obecně prospěšné společnosti¹⁸

6. Organizace s mezinárodním prvkem¹⁹

7. Krajské organizace a spolky

8. Vybrané fyzické osoby

Národní archiv by měl podle přijatých dohod kromě archivů osobních a rodinných pečovat o vrcholné a obdobné orgány soukromoprávních subjektů, tj. o subjekty, které mají vícestupňovou (nejméně třístupňovou) strukturu volených orgánů (mezi ústředím a výbory základních organizací mají minimálně jeden stupeň orgánů, např. okresních, župních, krajských či zemských) a dále o orgány svazů (unií, konfederací, federací) subjektů v případě, že tyto svazy samy budují vrcholné a obdobné orgány nebo je budují v nich sdružené subjekty. Péče o regionální orgány politických stran a hnutí, občanských sdružení a dalších v zákoně vyjmenovaných subjektů

15 Ustaveny podle zákona č. 83/1990 Sb. o sdružování občanů v platném znění

16 Většina profesních komor je zřízena podle zákona č. 83/1990 Sb. o sdružování občanů v platném znění. Profesní komory zřízené na základě samostatného zákona – jedná se např. o Hospodářskou komoru a Agrární komoru (zákon č. 301/1992 Sb. o Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky v platném znění) – byly původně považovány za veřejnoprávní původce. V roce 2010 došlo k jejich překvalifikování na původce soukromoprávní.

17 Ustaveny podle zákona č. 227/1997 Sb. o nadacích a nadačních fondech v platném znění

18 Ustaveny podle zákona č. 248/1995 Sb. o obecně prospěšných společnostech v platném znění

19 Ustaveny podle zákona č. 116/1985 Sb. o podmínkách činnosti organizací s mezinárodním prvkem v platném znění

a o subjekty, které nebudují vrcholné a obdobné orgány a hierarchickou, tří- či vícestupňovou strukturu orgánů, náleží příslušnému státnímu oblastnímu (zemskému) archivu podle místa sídla.²⁰

V seznamu soukromoprávních původců v péči Národního archivu se objevují některé subjekty, které nesplňují podmínku budování vrcholných a obdobných orgánů. Jedná se většinou o subjekty, jejichž archiválie (resp. archiválie jejich předchůdců) jsou uloženy v Národním archivu nebo s nimiž se odvíjí dlouhodobá, často i smluvně zakotvená spolupráce. V některých případech (zejména v případě nadací a obecně prospěšných společností) se jedná o nástupce bývalých státních organizací (například Nadace Českého fondu umění, Český hudební fond, Hudební informační středisko, Český institut pro akreditaci).

Naopak některé subjekty, které budují vrcholné a obdobné orgány, ale mají těžiště činnosti mimo Prahu (a působnost fakticky omezenou či koncentrovanou regionálně), jsou svěřeny péči státních oblastních archivů – podle svého sídla. Jde např. o „moravské“ či moravskoslezské politické strany a hnutí: Moravská demokratická strana (Brno), Moravská národní strana (Brno); Coexistencia – Soužití (Český Těšín), Hnutí samosprávné Moravy a Slezska (Brno) a podobně. Zásada svěřeni předarchivní péče jednotlivým archivům v závislosti na sídle je uplatněna také například u řeholních institucí a dalších subjektů.²¹

Je nutné zdůraznit, že svěřeni soukromoprávních původců do gesce Národního archivu a jednotlivých státních oblastních archivů má pouze charakter doporučení, respektive představuje nabídku služeb, jež jsou jednotlivé archivy povinny ze zákona poskytovat těmto původcům. Ti se ovšem mohou rozhodnout využívat služeb jiného archivu (veřejného i soukromého), soukromé komerční spisovny apod. Spolupráce mezi archivy a původci se děje na dobrovolném základě.²²

Konkrétní seznamy soukromoprávních původců v péči Národního archivu nikdy nemohou být zcela přesné (mohou se v nich objevit subjekty, které již zanikly, což např. v případě občanských sdružení nelze ověřit ani v evidenci Ministerstva vnitra ČR, nemusí zachycovat aktuální změny názvů apod.) a úplné (zejména to platí vzhledem k počtu registrovaných subjektů – občanských sdružení). Seznamy vždy zachycují stav jen k určitému datu. Předpokládáme, že i do budoucna je budeme aktualizovat.

20 <http://www.nacr.cz/I-predar/seznam2.aspx>

21 <http://www.nacr.cz/I-predar/seznam2.aspx>

22 <http://www.nacr.cz/I-predar/seznam2.aspx>

Tak jako existuje rozdělení výkonu předarchivní péče u soukromo-právních původců mezi archivy, existuje rovněž uvnitř Národního archivu dělba výkonu předarchivní péče mezi několika odděleními, a to 1. oddělením, které se stará o církve a náboženské společnosti a určená občanská sdružení a organizace s mezinárodním prvkem; 6. oddělením, jež je hlavním garantem péče o soukromoprávní subjekty a funguje pro politické strany, politická hnutí, občanská sdružení (včetně odborových organizací a dalších sdružení stejného právního charakteru), nadace a nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, organizace s mezinárodním prvkem, krajské organizace a spolky, sdružení příslušníků národnostních menšin a vybrané fyzické osoby a 8. oddělením, které pečuje o občanská sdružení fotografů (Asociaci fotografů České republiky, Český klub fotografů amatérů Nekázanka a Svaz českých fotografů).

Pozorný čtenář zaznamenal, že v uvedené typologii původců Národního archivu se pod body 6–8 objevují skupiny původců, které neuvádí archivní zákon v § 3, odst. 2 jako soukromoprávní původce, kteří mají povinnost uchovat archiválie a umožnit z nich výběr. V případě fyzických osob zákonodárce zřejmě nepředpokládal žádné omezení práv při vlastnictví a dispozici s dokumenty (každý jednotlivec tak má fakticky právo rozhodnout, že nezachová žádné dokumenty o své činnosti). V případě organizací s mezinárodním prvkem a organizací Čechů v zahraničí naráží případná intervence českého státu na mezinárodní prvek, uplatňující se v jejich statutu a místě působení. Je ovšem otázkou, zda fakticky úplná rezignace ze strany státu u těchto skupin původců je z legislativního hlediska optimální variantou. V každém případě musí archiváři z této situace vycházet a přizpůsobit tomu své aktivity a postupy.

3. Strategie přístupu k soukromoprávním původcům – formy a metody spolupráce

Naše strategie přístupu k soukromoprávním původcům vychází z již uvedené typologie původců. Obecně lze říci, že soukromoprávní původci jsou, co do struktury a náplně činnosti, mnohem rozmanitější než původci veřejnoprávní. S tím souvisí i velká různorodost forem správy dokumentů u těchto původců a typová pestrost vznikajících dokumentů a následně vybraných archiválií. Ruku v ruce s tím jde i odlišný přístup. Povinnosti soukromoprávních původců jsou podstatně menší, než je tomu u veřejnoprávních původců. Nejsou povinni vykonávat spisovou

službu²³, jsou sice povinni uchovávat dokumenty a umožnit z nich výběr archiválií, ale zákonem není stanovena přesná lhůta, ve které tak musí učinit. Ta pak záleží na domluvě mezi archivem a nimi.

To vše podmiňuje **metody** našeho **přístupu** k těmto původcům. Národní archiv jde především cestou **aktivního přístupu**. To znamená, že sami vyhledáváme a navazujeme kontakt se soukromoprávními původci. Vede nás k tomu vědomí ohrožení dokumentů (potenciálních archiválií) v případě zániku nestátního původce nebo i nedostatečné znalosti při nakládání s nimi. Náš aktivní přístup je dvojitý. Jedná se o cestu **hromadného oslovování**, a to formou

a) **písemného oslovení** – formou dopisu, e-mailu, ankety. Anketu jsme použili při mapování sdružení příslušníků národnostních menšin působících na našem území, respektive situace dokumentů vzniklých z jejich činnosti. Součástí ankety byly například otázky, zda a jak uchovávají dokumenty, zda mají nějakou vnitřní normu pro oběh dokumentů, zda vedou kroniku, spolupracují s tuzemskými archivy či archivy v zahraničí apod. Výsledky této ankety se staly podkladem pro další spolupráci a akvizice u některých z nich (například Polský klub v Praze);

b) **společných schůzek**. Pořádali jsme například setkání archivářů politických stran a občanských sdružení. Pravidelně organizujeme setkání „přátel Národního archivu“. Jedná se o schůzky, na které zveme nejenom právnické, ale i fyzické osoby. Informujeme je o naší činnosti, našich akvizicích, o případných změnách v archivní legislativě či možnostech další spolupráce, případně je upozorňujeme i na určité obtíže, a domlouváme se zde na další spolupráci. Poněkud specifickým typem hromadného setkávání jsou schůzky s příslušníky krajanských sdružení a organizací. Těch jsme se zúčastnili v rámci Konferencí (Týdnů) zahraničních Čechů pořádaných od roku 1998 pod záštitou Ministerstva zahraničních věcí, na nichž jsme několikrát participovali jako spolupřátelé. Rovněž jsme byli účastníky několika kongresů Společnosti pro vědu a umění.²⁴ V rámci těchto setkání proběhlo mnoho formálních a neformálních jednání s našimi krajany

23 V zákonu č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě v platném znění, byla původně v § 77, odst. 2 zakotvena možnost vykonávat spisovou službu i pro původce, kterým to zákon neukládal. Toto ustanovení bylo zrušeno novelou zákona č. 190/2009 Sb.

24 V rámci 23. světového kongresu SVU v Českých Budějovicích v roce 2006 Národní archiv v součinnosti s Náprstkovým muzeem v Praze uspořádal mezinárodní vědecké sympóziu. Srv. sborník Secká, Milena – Křesťan, Jiří – Kahuda, Jan (eds.): České archivy a prameny k dějinám zahraničních Čechů. Praha 2007.

v zahraničí a díky tomu byla dojednána spolupráce s řadou krajanských sdružení i s jednotlivci žijícími v zahraničí.

Nelze opominout ani cestu **individuálního oslovování**. Jedná se o cílené navazování kontaktů s právníky či fyzickými osobami. Děje se tak opět a) **kontaktem písemným** (dopisy, e-maily), b) **telefonickým** či c) **osobním setkáním**. Často dochází při individuálním oslovování ke kombinaci všech těchto forem kontaktu.

V praxi se rovněž setkáváme s **pasivním přístupem**, když nás soukromoprávní původce či vlastník archiválií sám vyhledá. Obvykle se tak děje z důvodů nějaké jeho vnitřní potřeby. Někdy se jedná o pouhou konzultaci určitého problému, posouzení vnitřních spisových norem, často jde i o prostorovou tíseň soukromoprávního subjektu, který pak má zájem předat k nám své archiválie, a tak ulehčit svým prostorám. Náročné bývají situace, kdy je původce v likvidaci a řeší předání archiválií k trvalému uložení v časové tísní. Nastávají i specifické situace, například při poničení archiválií přírodními živly. Prověřením našich schopností byly v tomto směru povodně v roce 2002. I tehdy se podařilo řadu postižených archiválií zachránit, soukromoprávními původcům (např. Družstevní asociaci) jsme poskytli možnost dezinfekce jejich archiválií v Národním archivu. Občas se na nás obrací soukromoprávní původce, většinou jde o fyzickou osobu, s nabídkou odprodeje archiválií, jichž je vlastníkem.

Konkrétní podoba spolupráce, jež z těchto kontaktů se soukromoprávními původci vyplývá, je velmi různorodá. Pokusíme se ji zde alespoň nastínit.

Jedná se o již zmíněné konzultace při vytváření spisových a skartačních norem. Soukromoprávní původci sice podle archivního zákona nejsou povinni vést spisovou službu, v praxi však řada z nich upravuje svůj oběh spisů vnitřními normami, jejichž obsah pak s námi konzultuje. Nás to staví před ne zcela lehký úkol, jak radit v podmínkách, kde není opora v archivní legislativě. Zvažovali jsme proto vytvoření nějaké univerzální spisové a skartační normy pro soukromoprávní původce, kterou bychom měli pro tyto účely jako vzor, ale naráželi jsme na tak velkou rozdílnost jednotlivých soukromoprávních subjektů, co do velikosti, organizační struktury, vlastní náplně činnosti a z ní vznikající agendy, že jsme prozatím od této snahy upustili. Jako dílčí úspěch považujeme vytvoření vzorového spisového a skartačního plánu pro politické strany. Původcům se snažíme, poté co se důkladně seznámíme s jejich činností a typem dokumentů z ní vznikajících, dát vhodná doporučení pro oběh, ukládání a vyřazování spisů v daných podmínkách.

Původci se na nás obrazejí o radu, také co týče vhodnosti prostor určených pro uložení jejich dokumentů, vhodnosti obalů, problematiky uchování dokumentů v digitální podobě. Občas se jejich dotazy týkají problematiky zpracování archiválií a jejich zpřístupnění pro vlastní badatele.²⁵

Poměrně časté je i skartační řízení u soukromoprávních původců, byť není povinné. Pro řadu z nich je výhodné, aby u nich proběhlo, mají pak z jejich pohledu větší jistotu, že skartace u dokumentů typu S proběhla v souladu s platnými předpisy, a nezanedbatelný je i fakt, že z celého řízení je vyhotoven písemný protokol. Určitou roli zde možná hraje také tradice či určitá setrvačnost z dob, kdy bylo skartační řízení pro tyto původce povinné.²⁶

Pomáháme při akreditaci původců, kteří se rozhodnou zřídit si soukromý archiv. Z našich původců tak již učinila Československá strana sociálně demokratická, Českomoravská konfederace odborových svazů a Židovské muzeum v Praze. U těchto akreditovaných soukromých archivů jsme pak oprávněni vykonávat státní kontrolu.

Celkově vynakládáme nemalé úsilí na šíření „osvěty“. Seznamujeme původce s archivní legislativou a přesvědčujeme je o důležitosti uchování jejich archiválií jako součástí Národního archivního dědictví. S našimi původci spolupracujeme také při proškolení jejich pracovníků v oblasti nakládání s dokumenty, pomáháme při výstavách, přednáškách, přípravě publikací a při organizaci různých společenských a vědeckých akcí (např. společné pořádání soutěže vzpomínkových, historických a dokumentačních prací k dějinám prvního a druhého odboje s Českým svazem bojovníků za svobodu).²⁷

Stěžejní je v naší činnosti realizace přejímek archiválií od soukromoprávních původců, a to jak od právnických tak fyzických osob. Přejímky provádíme na základě uzavřených smluv: darovacích, depozitních a kupních. Pro naše potřeby jsme si vytvořili vzory těchto smluv, které dáváme k dispozici našim původcům a následně upravujeme podle jejich konkrétních

25 Pro pořádání spolkových archivů jsme vytvořili vlastní pracovní schéma, viz Machková, Raisa – Křesťan, Jiří a kol.: Pořádání spolkových archivů. Archivní časopis 55, 2005, s. 1–25.

26 Povinnost oddělovat archiválie od písemností dokumentárně bezcenných ve skartačním řízení zanikla pro soukromoprávní původce až s přijetím zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě.

27 Soutěž je vyhlašována každoročně od roku 1951 předsednictvem Svazu protifašistických bojovníků, od r. 1969 Českého svazu protifašistických bojovníků a od roku 1990 Českého svazu bojovníků za svobodu. Národní archiv je spolupořadatelem od roku 1996. K soutěži srv. Moulis, Miloslav – Chaloupková, Maria – Jožák, Jiří: Odkaz pro budoucnost. 45 ročníků soutěží vzpomínek a historických prací. Praha 2000.

požadavků. Nákup archiválií provádíme na podkladě tzv. nabídkového listu, který je předkládán komisi Národního archivu pro ohodnocování a výkup archiválií.

Pro podporu práce se soukromoprávními původci si 6. oddělení Národního archivu vytváří evidenci jednotlivých původců, s nimiž jsme jednali (včetně kontaktů a přehledu dosavadní spolupráce), případně vytypováváme původce nové (jedná se hlavně o fyzické osoby).

4. Zhodnocení dosavadních zkušeností se soukromoprávními původci – problémy, úspěchy, změny

Chceme-li zpětně hodnotit činnost Národního archivu na poli předarchivní péče u soukromoprávních původců před listopadem 1989, je vhodnější používat v souladu s tehdejším právním prostředím termín nestátní subjekty. Jednalo se hlavně o tehdejší společenské a zájmové organizace sdružené v Národní frontě. Omezeně byl prováděn i sběr osobních pozůstalostí, ale nejednalo se o systematickou činnost. Rovněž je nutné si uvědomit, že tehdejší státní zřízení nijak nepodporovalo odlišný přístup k nestátním původcům. Výkon předarchivní péče u nestátních původců tak nelze v tomto období oddělovat od předarchivní péče u původců státních.

V době svého vzniku v roce 1954 Národní archiv (tehdy Státní ústřední archiv) převzal některé fondy nestátní proveniencie od svých předchůdců. S Archivem země České získal osobní fondy některých archivářů, historiků a politiků. Další osobní fondy byly přiřčeny po připojení Ústředního zemědělsko-lesnického archivu. Od 60. let 20. století byly do archivu přejímány archiválie z bývalého Studijního ústavu ministerstva vnitra. Šlo především o osobní fondy zabavené bezpečnostními složkami ministerstva vnitra v 50. letech (v některých případech i nacistickými represivními orgány v letech 2. světové války nebo zajištěné po jejím skončení) většinou osobám vězněným, internovaným, odsouzeným nebo emigrujícím.

Kromě osobních fondů získal archiv po svém vzniku od svých předchůdců i další fondy nestátních původců, šlo především o písemnosti různých spolků a svazů např. Ústřední matice školské, Československé obce sokolské, Sokola pražského, Klubu československých turistů,

Československého olympijského výboru, Junáka, Masarykovy ligy proti tuberkulóze, Československého červeného kříže Londýn apod.²⁸

Vlastní předarchivní péče, která byla od roku 1959 vykonávána systémem skartačních dvojic, se dotýkala celé řady nestátních subjektů (společenských organizací sdružených v Národní frontě). Kromě vlastního ústředního výboru Národní fronty měly skartační dvojice v péči např. Československý svaz žen, Svaz protifašistických bojovníků, Československý červený kříž, Svaz československo-sovětského přátelství, Československý svaz včelařů aj. K povinnostem skartačních dvojic patřil dohled nad vedením evidence písemností subjektu, nad vypracováním a dodržováním směrnic pro vyřazování písemností, dále snaha, aby příslušné instituce prováděly vyřazování písemností pravidelně a aby bylo řádně provedeno skartační řízení. Dvojice měly podle dobových pokynů postupovat taktně, slušně, ale důsledně.²⁹

V letech 1967–1968, 1976–1977, 1985–1987 se stejně jako u státních původců i u nestátních původců dělaly opakované průzkumy spisoven, budovala se kartotéka institucí v péči Státního ústředního archivu. Pro pracovníky spisoven se pořádaly spisovenské kurzy. Zároveň probíhala skartační řízení, byla vydávána trvalá skartační povolení (např. v roce 1973 Českému ovocnářskému a zahrádkářskému svazu a Českému mysliveckému svazu). V první polovině 70. let v souvislosti s nově přijatými opatřeními byla většina nestátních původců zařazena mezi instituce II. kategorie, tj. instituce s částečnou archivní péčí.

Přelomovým, pro oblast předarchivní péče u soukromoprávních původců, se stal rok 1989. Po listopadu 1989 došlo k transformaci řady původně státních subjektů v subjekty nestátní, vzniklo obrovské množství nových subjektů, svou činnost obnovila řada zaniklých organizací. Postupně docházelo i k zániku organizací, které v nových podmínkách ztratily svůj význam či neměly prostředky na svou existenci.

Počátkem 90. let archiv významně rozhojnil svoje fondy a sbírky nestátní provenience převzetím části fondů ze zaniklých archivů Ústředního výboru KSČ a Ústavu marxismu-leninismu Ústředního výboru KSČ. Kromě archivních fondů ústředních orgánů KSČ přejímka zahrnovala také osobní fondy, archivy organizací a řadu rozsáhlých archivních sbírek.³⁰

28 Brom, Bohumír: Předarchivní péče, spolupráce s původci, akvizice. In: Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu ústředního archivu českého státu 1954–2004. Praha 2004, s. 60–62.

29 Povinnosti skartačních dvojic z r. 1961, uloženo v registratuře 5. oddělení Národního archivu.

30 Přehled archiválií ÚV KSČ a institucí jim přímo řízených převzatých do SÚA na základě zákona FS č. 496 ze dne 16. 11. 1990, uloženo v registratuře Národního archivu.

Výsledkem stoupajícího významu nestátní sféry a nárůstu fondů a sbírek nestátní provenience bylo zřízení samostatného oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek k 1. červenci 1996.³¹ Náplní činnosti tohoto oddělení se kromě správy fondů a sbírek nestátní provenience stala rovněž oblast předarchivní péče u soukromoprávních původců, včetně získávání jejich archiválií.

Pro nově vzniklé oddělení se brzy stala nejaktuálnějším úkolem záchrana bezprostředně ohrožených archiválií. Do hledáčku našeho zájmu se dostaly ohrožené subjekty jak z řad právnických osob, tak fyzických osob. Při přístupu k nim jsme přísně zachovávali kritérium objektivitu a nestranosti, zároveň jsme se snažili chránit celistvost archivního materiálu.³² Vycházeli jsme z toho, že archiváře spojuje se soukromoprávními držiteli archiválií zájem na uchování odkazu jejich činnosti pro budoucí generace. Hodnocení jejich dějinné role nepřísluší archiváři, nýbrž historikům.³³

U právnických osob jsme se zaměřili na subjekty, které byly „příliš velké k přežití“, tj. hlavně na bývalé masové organizace, které ztratily svůj význam, byly v procesu likvidace, neměly prostředky na udržování rozsáhlých archivů, či byly postaveny před problém urychleného vystěhování ze stávajících prostor. Podařilo se nám například získat archiv bývalého Svazu socialistické mládeže od Republikového koordinačního centra Svazu mladých, který byl uložen v nevyhovujících prostorách v extrémním teple a vlhku. Proto bylo nutno převzaté archiválie na základě výsledků mikrobiologických stěrů vydezinfikovat. Převzali jsme dále archiválie bývalého Svazarmu od Sdružení technických sportů a činností ČR a Československého svazu žen od Českého svazu žen a od Muzea dělnického hnutí.

Velké úsilí jsme rovněž vyvinuli při pátrání po archiváliích mezinárodních organizací sídlících před rokem 1989 v Praze (Mezinárodní organizace novinářů, Mezinárodní svaz studentstva, Mezinárodní vydavatelství Mír a socialismus, Světová odborová organizace, Křesťanská mírová konference). Provedli jsme průzkum zaměřený na zjištění osudu archiválií vzniklých z jejich činnosti na našem území. Úspěchy byly však jen dílčí. Získali jsme torzo archivu Mezinárodního svazu studentstva a Mezinárodního vydavatelství Mír a socialismus. Jak bylo zjištěno, byly většinou archiválie těchto mezinárodních původců převezeny do ciziny, část byla patrně zničena. Archiv

31 Příkaz ředitele SÚA č. 3/1996 z 18. 6. 1996

32 Kodex etických zásad pro archiváře. Praha 1998, s. 4.

33 Brom, Bohumír: Předarchivní péče, spolupráce s původci, akvizice. In: Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu ústředního archivu českého státu 1954–2004. Praha 2004, s. 60.

Křesťanské mírové konference byl po jejím rozpuštění k 1. lednu 2001 uložen v Ekumenickém církevním archivu v Berlíně, část archivu Mezinárodního svazu studentstva z let (1943) 1946–1970 (1975) je uložena v International Institute of Social History v Amsterdamu. Archiv Světové odborové federace je s největší pravděpodobností uložen v Aténách, kde má tato mezinárodní organizace v současnosti své sídlo. Důvodem pro přesídlení většiny z těchto mezinárodních organizací bylo odnětí povolení sídlit v České republice. Naše pátrání jsme ještě neukončili, aktuálně byl v roce 2011 učiněn dotaz v této věci na Federální archivní agenturu Ruské federace. Zatím je jisté, že archiválie redakce časopisu *Otázky míru a socialismu*, který vydávalo výše zmíněné mezinárodní vydavatelství, převzal Ruský státní archiv sociálněpolitických dějin v Moskvě (RGASPI).

Navazujeme také kontakty s mezinárodními organizacemi, které začaly působit na našem území až po roce 1989. V roce 2009 jsme např. převzali písemnosti Pražského centra při Institutu studií Východ – Západ, zrušené pobočky neziskové organizace Institute for East-West Studies se sídlem ve Spojených státech amerických. Uskutečnily se přejímky archiválií České sekce Defence for Children Internacional, dobrovolné mezinárodní organizace, jež vznikla v Ženevě, a UNITED for Intercultural Action, mezinárodní síť se sídlem v Amsterdamu sdružující více než 2 600 organizací bojujících proti rasizmu, fašizmu, nacionalizmu a podporujících integraci migrantů a uprchlíků v Evropě.

K rozvinutí bohaté spolupráce došlo ve vztahu ke krajanským organizacím.³⁴ Národní archiv se v letech 2004 a 2006 podílel na inventarizaci historicky cenného archivu Školského spolku Komenský a dalších českých spolků ve Vídni.

Od zesnulého sokolského historika Jana Waldaufa z Kanady jsme jako dar Zahraniční obce sokolské získali archiv Sokolské župy v exilu dr. Edvarda Beneše a Ústředí československého sokolstva v zahraničí.

Archiváři Národního archivu se podíleli na zachování historicky cenného archivu Sokola Paříž, včetně archiválií jeho předchůdce Českomoravské besedy, jež vznikla v roce 1862. Část archiválií byla v místě svého uložení poškozena při záplavách a byla v našem archivu restaurována. Archiv Sokola Paříž byl v Národním archivu uložen jako depozitum, uspořádán a zmikrofilmován.

34 Naposledy k tomu Křesťan, Jiří: Národní archiv a archivní dědictví zahraničních Čechů. In: Brouček, Stanislav – Grulich, Tomáš (eds.): *Krajané a Česká republika. Hledání možností k nové otevřené spolupráci*. Praha 2009, s. 38–42.

K unikátní akci došlo ve Švýcarsku v druhé polovině 90. let 20. a na počátku 21. století, kde začali zástupci Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku systematicky shromažďovat dokumenty vzniklé z jejich činnosti, jež začali po navázání kontaktů s námi pravidelně předávat do Národního archivu. Kromě písemností již zmíněného svazu tak k nám byly předány archiválie České besedy Svatopluk Čech v Curychu, Masarykova fondu Švýcarsko, Tělocvičné jednoty Sokol Zürich, Tělocvičné jednoty Sokol Basel, Občanského fóra Švýcarsko a dalších. V souladu s dohodou podepsanou v roce 2001 s Národním archivem Republiky Chorvatsko, naši archiváři pomáhali při inventarizaci archivu Svazu Čechů v Chorvatsku a sestavení soupisu základních archivních celků české provenience v Daruvaru a Záhřebu.

V letech 2006–2007 pobývali archiváři Národního archivu v Rumunsku, kde navázali kontakt se Svazem Slováků a Čechů v Rumunsku a zahájili průzkum pramenů k dějinám české menšiny v tamních státních archivech.

Úspěchy jsme zaznamenali při spolupráci s politickými stranami a hnutími. Dařilo se nám postihnout pohyb na politické scéně, tj. podchytit archivy politických stran v likvidaci, navázat kontakty s nově vznikajícími stranami, uspořádali jsme několik setkání s archiváři politických stran.

Na základě zákona č. 496/1990 Sb. jsme převzali rozsáhlý fond KSČ-ústřední orgány a spolu s nimi i archiválie Československé sociálně demokratické strany a její předchůdkyně, které byly uloženy v Archivu Ústavu marxismu-leninismu Ústředního výboru KSČ. V průběhu let byly u nás uloženy archivy Občanské demokratické aliance, Unie Svobody – Demokratické unie, Liberálů.cz, Konzervativní strany, Křesťanskodemokratické strany, Politiky 21, České strany národně sociální, Národně demokratické strany, Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, Republikánské Unie, Strany za životní jistoty. Jako depozitum je u nás uložena část digitálního archivu Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové.

Při akreditaci jsme pomáhali v současnosti zatím jedinému akreditovanému soukromému archivu z řad politických stran, a to archivu České strany sociálně demokratické. S Českou stranou sociálně demokratickou máme také uzavřenu smlouvu o úschově na archiválie předané nám na základě zákona č. 496/1990 Sb. Pomáháme jim rovněž s výběrem a úpravou nových archivních prostor.

Ke skartačnímu řízení se zatím z politických stran přihlásili Nezávislí demokraté a Občanská demokratická strana, které jsme také pomáhali s výběrem a uspořádáním dokumentů.

V pravidelném kontaktu jsme také s některými organizacemi zaměstnavatelů a podnikatelů. V naší gesci je Družstevní asociace a její členové: Svaz českých a moravských bytových družstev, Svaz českých a moravských spotřebních družstev a Svaz českých a moravských výrobních družstev. Bohužel archiválie Družstevní asociace a Svazu českých a moravských spotřebních družstev byly při povodni v roce 2002 silně zasaženy, při čemž archiválie Družstevní asociace se podařilo v součinnosti s námi do značné míry zachránit. Svaz českých a moravských výrobních družstev pravidelně předává své archiválie do Národního archivu. Ke kuriozitám patřila záchrana archiválií vzniklých patrně z činnosti Ústřední rady družstev. Archiválie byly zazděny v jednom pražském objektu, při jeho vyklizení se je podařilo na poslední chvíli zachránit před vyvezením a zničením.

Jedním z dalších úkolů, které jsme si po vzniku samostatného oddělení zaměřeného na soukromoprávní subjekty vytyčili, bylo navázání kontaktů s bývalými společenskými a zájmovými organizacemi, které se úspěšně transformovaly a pokračovaly ve své činnosti jako občanská sdružení. Do archivu byly předány archiválie Československého svazu tělesné výchovy. S jeho nástupcem, Českým svazem tělesné výchovy, jsme v pravidelném kontaktu. Spolupracujeme s organizacemi, které po roce 1989 obnovily svou činnost a mají u nás uloženy archiválie svých předchůdců. Čilé kontakty máme s Českou obcí sokolskou, pomáhali jsme zde se školením zaměstnanců, posuzovali jsme jejich vnitřní spisové normy, účastníme se zasedání historické komise předsednictva vzdělavatelského sboru České obce sokolské.

Spolupráci rozvíjíme s Junákem, který zvažoval akreditaci soukromého archivu, navázali jsme kontakty s organizacemi YWCA a YMCA.

Spojili jsme své úsilí s ekologickou asociací Zelený kruh, která sdružuje 27 kmenových nevládních organizací (mimo jiné Děti Země, Greenpeace CZ, Hnutí Brontosaurus, Hnutí Duha, Sdružení Jihočeské matky, Společnost pro trvale udržitelný rozvoj) a cca 45 přidružených nevládních organizací. Od Zeleného kruhu jsme převzali na základě darovací smlouvy jeho archiválie a archiválie jeho členských organizací. Domluvili jsme se na provádění pravidelného výběru archiválií. Ve výčtu původců, s nimiž spolupracujeme tou či onou formou, bychom mohli ještě dlouho pokračovat.

Kromě spolupráce s právníckými osobami rozvíjí naše oddělení čilou spolupráci s fyzickými osobami. Směřuje k akvizicím osobních fondů významných českých politiků, vysokých státních úředníků, činovníků různých spolků a organizací, historiků, archivářů, vědců, publicistů, umělců, sportovců či jiných osobností spjatých s naší novodobou historií. Z činnosti těchto osobností

často vznikají archiválie mimořádného historického významu. Sami aktivně vyhledáváme významné osobnosti či v případě úmrtí kontaktujeme jejich pozůstalé a jednáme s nimi o předání jejich archiválií k nám do archivu. Do hledáčku naší pozornosti se dostávají především osoby vyššího věku. Snažíme se předejít případným nenávratným ztrátám cenných písemností. Ze zkušenosti víme, že ne vždy jsou pozůstalí natolik znalí, aby předali písemnosti do archivu. Stává se také, že jsou archiválie zesnulého předány více institucím, což nelze považovat za optimální řešení. Samozřejmě ovšem rozhodnutí o místě uložení náleží výlučně soukromým fyzickým osobám. V našich akvizičních snahách se snažíme postihnout co nejbohatší spektrum osobností a zachovat tak svědectví o uplynulé době v maximální šíři.

V průběhu let se nám podařilo získat velké množství osobních fondů³⁵ mimo jiné archiv prof. Lumíra Soukupa, jehož součástí byla významná část pozůstalosti Jana Masaryka a rodiny Revilliodovy. K období první republiky a k okupaci se vztahují osobní fondy Antonína Švehly, Jana Malypetra, Aloise Eliáše, cenné písemnosti obsahuje archiv osobního tajemníka T. G. Masaryka Antonína Schenka. Byly získány osobní fondy někdejšího ředitele Rádia Svobodná Evropa Miloslava Koháka a jeho syna filozofa Erazima Koháka, dále osobní fond předního představitele exilu Pavla Tigrida, účastníka druhého a třetího odboje generála Miloše Knorra, představitelů „Pražského jara“ Čestmíra Císaře, Eduarda Goldstückera, Františka Kriegela, Zdeňka Mlynáře, Josefa Smrkovského, Zdeňka Jičínského, ale i novodobých politiků například Josefa Vavrouška, předsedy správní rady Charty 77 Františka Janoucha a mnoha dalších. Naším nejnovějším úspěchem je převzetí archiválií nedávno zesnulého Václava Havla.

Kromě úspěchů jsme zaznamenali i dílčí nezdary. Mimo již zmíněného převozu archiválií některých bývalých mezinárodních organizací do ciziny to byly především ztráty archiválií při povodních 2002 (kompletně byl např. zničen archiv Svazu českých a moravských spotřebních družstev). Na naše dlouhodobé strategie, které rozvíjíme vůči soukromoprávním původcům, také dopadají důsledky hospodářské krize, směřující k personálnímu omezení a ke snižování prostředků na nákup archiválií. Ne vždy se nám daří, při určitém personálním deficitu a při značném pohybu v privátní sféře, vstupovat do kontaktu se všemi subjekty včas.

35 Zhodnocení zkušeností sr. Křest'an, Jiří: Získávání osobních archivů. Archivní časopis 51, 2001, s. 153–175.

Dlouhodobě se také setkáváme ze strany některých našich původců s poměrně nízkým vědomím důležitosti archiválií a významu jejich uchování, což se v praxi projevuje například podceněním manipulace se spisy, výběrem nevhodných prostor pro jejich umístění či nedostatečným personálním zajištěním. Často i u poměrně významných subjektů jsou jejich dokumenty spravovány pracovníky s naprosto odlišnou kvalifikací či velmi nízkým vzděláním, nezdědka se tak děje v kumulované funkci. Snažíme se původcům vysvětlit, že dobrá správa vlastních dokumentů (včetně archiválií) má smysl i pro ně samotné a přináší i jim užitek a v neposlední řadě i určitý ekonomický efekt. Problémem bývá, že jsou některé subjekty značně omezeny svými finančními a personálními možnostmi, i zde se však snažíme v součinnosti s nimi najít nějaké řešení.

Novým trendem, s nímž se musíme vyrovnávat i v oblasti soukromoprávních původců, je strmě narůstající množství dokumentů v elektronické podobě, jež jsou součástí přejímek od našich původců. Tuto problematiku řešíme v součinnosti s našimi kolegy z 5. oddělení Národního archivu.

Důkladné zhodnocení přínosu samostatného oddělení zabývajícího se péčí o soukromoprávní subjekty v Národním archivu bude možné asi až s větším časovým odstupem. Zdá se však, že to byl krok správným směrem.

1. Počty přírůstků archiválií soukromoprávní proveniencie získaných 6. oddělením Národního archivu od roku 1996

rok	počet přírůstků	z toho osobních (rodinných) fondů a archiválií osobní proveniencie
1996-97	43	26
1998	47	22
1999	40	17
2000	35	17
2001	39	26
2002	49	27
2003	54	30
2004	48	31
2005	60	24
2006	30	16
2007	36	21
2008	63	34
2009	91	49
2010	105	69
2011	84	44

2. Setkání krajanů v Národním archivu (tehdejší Státním ústředním archivu) v rámci Týdne zahraničních Čechů v roce 2000.

3. Setkání přátel Národního archivu (tehdejšího Státního ústředního archivu) v roce 2002